

การส่งต่อภูมิปัญญาท้องถิ่น “ภูมิปัญญาชุมชน” สู่เยาวชนในครอบครัว: กรณีศึกษาจังหวัดนราธิวาส

Local Wisdom Transmission within “Dusun Wisdom”
through Adolescence in Family:
A Case Study of Narathiwat Provinces

พรพันธุ์ เขมคุณาศัย (Pornpan Khemakhunasai)¹
ฉันทส ทองช่วย (Chanthas Thongchuay)²
จริญา ธรรมโชโต (Jarinya Thammachoto)³
ประภัสสร ภัทรนาวิก (Prapassorn Phatranavig)⁴
ปริยาร์ตน์ เชาวลิตประพันธ์ (Preeyarat Chaowalitparpan)⁵

บทคัดย่อ

ชุมชน คือ ส่วนที่มีต้นไม้อผลหลากหลายชนิดอยู่ร่วมกัน เป็นภูมิปัญญาการทำมาหากิน ของคนมลายูมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ที่เป็นมรดกตกทอดมาไม่น้อยกว่า 3 รุ่นอายุคน วัตถุประสงค์การวิจัยเพื่อศึกษาองค์ความรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาชุมชน สู่เยาวชนในครอบครัว การวิจัยนี้ใช้ระเบียบวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยการสัมภาษณ์ และสนทนากลุ่ม ผู้ให้ข้อมูลหลักมี 3 กลุ่ม ได้แก่ เจ้าของชุมชนจำนวน 6 คน เยาวชน จำนวน 6 คน และผู้รู้เกี่ยวกับชุมชน จำนวน 3 คน รวมทั้งหมด 15 คน พื้นที่วิจัยมี 6 หมู่บ้าน คือ บ้านกรือซอ และบ้านชุมอูบเก๊ะ ตำบลแว้ง บ้านแม่ตง

¹รองศาสตราจารย์ ดร., สาขาวิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ สงขลา 90000, อีเมล: k.khemakhunasai@gmail.com

²อาจารย์ ดร., สาขาวิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ สงขลา 90000, อีเมล: Thchan85@tsu.ac.th

³อาจารย์ ดร., สาขาวิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ สงขลา 90000, อีเมล: jarinyatham@yahoo.com

⁴ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร., สาขาวิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ สงขลา 90000, อีเมล: prapassbeauty@hotmail.com

⁵อาจารย์ ดร., สาขาวิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ สงขลา 90000, อีเมล: vindhai@hotmail.com

บ้านบาละ และบ้านเปราะห์ ตำบลแม่ตง และ บ้านบาลา ตำบลโละจูด อำเภอเวียง จังหวัดนราธิวาส ผลการศึกษา บ่งบอกองค์ความรู้ในการเลือกพื้นที่ทำดुซงได้อย่างเหมาะสม แสดงระบบการแบ่งปันผลผลิตของครอบครัวและเครือญาติอย่างชัดเจน และยุติธรรม ก่อเกิดกิจกรรมประเพณีการพึ่งพาและความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ของชุมชน คนรุ่นก่อนเรียนรู้การทำดुซงด้วยการสังเกต และลงมือทำ มีการวางแผนการปลูกพืชให้มิดชิดตลอดปี โดยมีจิตใจที่มุ่งมั่นเป็นพื้นฐาน การถ่ายทอดภูมิปัญญาดुซงสู่เยาวชนในครอบครัว ต้องเน้นการสร้างจิตสำนึก อาศัยปราชญ์ชุมชนให้ความรู้ และเรียนรู้ระบบนิเวศด้วยการลงมือปฏิบัติกิจกรรมในพื้นที่จริง ทั้งการเรียนรู้แบบเป็นทางการ และไม่เป็นทางการ

คำสำคัญ: การส่งต่อ, ภูมิปัญญาท้องถิ่น, ภูมิปัญญาดुซง, เยาวชนในครอบครัว

Abstract

Du-song (Bahasa Melayu: Dusun) is a type of orchards in which several kinds of fruit trees are grown. It is perceived as a local wisdom for earning a living cultivated by Thai Malay Muslims and passed on at least to three generations. This qualitative study aimed at examining body of knowledge and transmission of Du-song to the young in their families. The research instruments included interviews and group discussions. Fifteen participants in the study were categorised into three groups: group one with six Du-song owners, group two comprising six young people, and group three including three experts of Du-song. The investigated areas involved six villages in Waeng District, Narathiwat Province: Ban Krue-saw and Ban Hu-more-Bukae in Waeng Subdistrict; Ban Mae-dong, Ban Ba-lae, and Ban Prawh in Mae-Dong Subdistrict; and Ban Bala in Loe-Chude Subdistrict. The findings of this study demonstrated the Thai Malay Muslims' body of knowledge in appropriately selecting Du-song areas. They effectively managed the impartial allocation of Du-song products among their families and relatives. This rendered a good

tradition of mutually supportive dependency and generosity in communities. People in previous generations learned to plant in their Du-song areas through observations and implementations. They planned the planting in order to cultivate the fruits throughout the year. Aside from these, they possessed a strong determination in working. The transmission of Du-song wisdom to the young in their families demands instillation of conscience, transfer of knowledge from local experts, and ecological learning through direct implementations in Du-song areas. They require both direct and indirect experiences as well as formal and informal learning.

Keywords: Transmission, Local Wisdom, Dusun Wisdom, Adolescence in Family

บทนำ

การส่งต่อภูมิปัญญาท้องถิ่นจากรุ่นสู่รุ่นได้เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องโดยชุมชนเจ้าขององค์ความรู้ ต่อมาแนวคิดนี้ถูกกำหนดขึ้นเป็นนโยบายผ่านกระทรวงศึกษาธิการ สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ และทบวงมหาวิทยาลัยประมาณต้นทศวรรษ พ.ศ. 2530 เป็นต้นมา ส่งผลให้เกิดการตื่นตัวฟื้นฟูภูมิปัญญาท้องถิ่นทั่วทุกภูมิภาคของประเทศไทย (สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2533) มีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น และมีความพยายามที่จะทำให้ภูมิปัญญาเกิดความยั่งยืน (โครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน โดยพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เล่มที่ 24, 2551) หรือพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 มาตรา 7 ได้ระบุไว้ตอนหนึ่งว่า ในกระบวนการเรียนรู้ต้องมุ่งปลูกฝังจิตสำนึกที่ถูกต้องเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น ภูมิปัญญาไทย ตลอดจนอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (กระทรวงศึกษาธิการ: 2542, พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 สืบค้นเมื่อ 20 สิงหาคม 2559, จาก [http:// www.moe.go.th/](http://www.moe.go.th/))

ความยั่งยืนของภูมิปัญญาเป็นประเด็นที่มีความสำคัญ และสอดคล้องกับแนวคิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน ที่ต้องคำนึงถึงคนรุ่นต่อไปในอนาคต การรักษา

ภูมิปัญญาที่อยู่ในวิถีอาชีพ โดยเฉพาะ ภูมิปัญญาของของคนมลายูมุสลิมในจังหวัดนราธิวาส หรือเรียกในภาษาสมัยใหม่ว่าสวนเกษตรผสมผสาน เป็นรูปแบบการทำเกษตรของชุมชนมลายูมุสลิมที่ปลูกผลไม้หลาย ๆ ชนิดในพื้นที่เดียวกัน ทุ่งจึงเป็นแหล่งสะสมพันธุ์ไม้ยืนต้นนานาชนิด พันธุ์ไม้ประดับ และพืชสมุนไพรต่าง ๆ เป็นแหล่งอาหารที่มั่นคง เป็นแหล่งธรรมชาติที่มีคุณค่าและมูลค่า เป็นพื้นที่ทางสังคมของคนมลายูมุสลิม อีกทั้งยังมักถูกเกณฑ์ในการแบ่งปันผลผลิตร่วมกันในกลุ่มเครือญาติ และมีการเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อเพื่อนในชุมชน ซึ่งสะท้อนความสำคัญที่ต้องสงวนรักษาไว้ให้ยั่งยืนชั่วลูกชั่วหลาน

ทุ่ง เป็นกรรมสิทธิ์ของตระกูลและเครือญาติที่ต่างช่วยกันดูแลและแบ่งปันผลผลิตร่วมกันมานานนับร้อย ๆ ปี แต่ประเด็นที่น่าห่วงใย คือ ชาวบ้านมีการเปลี่ยนพื้นที่ทุ่งไปปลูกยางพารา และเปลี่ยนไปทำสวนผลไม้เชิงเดี่ยว อีกทั้งตลาดมีความต้องการไม้เนื้อแข็งเพื่อก่อสร้างบ้านหรือทำเฟอร์นิเจอร์ ทำให้มีโรงเลื่อยเกิดขึ้นในเขตพื้นที่ที่มีทุ่งหนาแน่น สถานการณ์เช่นนี้ ทุ่งจึงมีความเสี่ยงต่อการสูญเสียภูมิปัญญา สูญเสียความหลากหลายของพืชพันธุ์ สูญเสียระบบนิเวศสีเขียว รวมถึงสูญเสียพื้นที่ป่าไม้ของจังหวัดนราธิวาส และของประเทศในภาพรวมอีกด้วย นอกจากนี้ ทุ่ง ยังเป็นต้นแบบของความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ และความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสังคม โดยมีทุ่งเป็นตัวเชื่อมความสัมพันธ์เหล่านี้ คุณค่าภูมิปัญญาทุ่งเป็นตัวอย่างอันดีของมนุษย์ และสังคมมนุษย์ในการเข้าถึงความจริงของธรรมชาติ การมองตัวเองเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ การมีชีวิตอยู่อย่างไม่เบียดเบียนธรรมชาติและ การบำรุงรักษาธรรมชาติ (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต, 2552) การไม่เบียดเบียนธรรมชาติ มีวิถีชีวิตและวิถีอาชีพที่กลมกลืนกับธรรมชาติ เป็นแก่นสำคัญของหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ที่เห็นได้ชัดอย่างเป็นรูปธรรมจากภูมิปัญญาทุ่งดังกล่าว

วัตถุประสงค์ของงานวิจัยเพื่อศึกษาองค์ความรู้และกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญา “ทุ่ง” สู่เยาวชนในครอบครัวของชุมชนมลายูมุสลิม ทั้งนี้การยกระดับคุณค่าภูมิปัญญาท้องถิ่นจาก ครอบครัวสู่เยาวชน เป็นการจัดการเรียนรู้ที่เหมาะสมกับฐานวิถีชีวิตชุมชนและอัตลักษณ์ของท้องถิ่น ที่สะท้อนคุณลักษณะที่พึงประสงค์ของเยาวชนตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง เป็นแบบอย่างและแนวทางการส่งเสริมการอยู่ร่วมกันระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ การรักษาและสืบสานภูมิปัญญา

การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ การสร้างรายได้ที่ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม และไม่แยกส่วนระหว่างการพัฒนาเศรษฐกิจ กับสังคมวัฒนธรรมของมนุษย์ เหล่านี้เป็นเสมือนรากแก้วที่ยั่งยืนของชุมชนท้องถิ่น และสังคมมนุษยชาติโดยรวม

การทบทวนแนวคิด/ทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

การดำรงอยู่ของสังคมมนุษย์มีความเชื่อมโยงกับบริบทแวดล้อม มีกระบวนการปรับตัวโดยสังคมปรับตัวเข้ากับสิ่งแวดล้อม ซึ่งแต่ละสังคมจะมีกระบวนการปรับตัวที่แตกต่างกันขึ้นอยู่กับว่าต่างมีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมอย่างไร สังคมที่ไม่ซับซ้อนจะเห็นรูปแบบโครงสร้างของสังคมที่ตอบสนองความต้องการทางสิ่งแวดล้อมอย่างชัดเจน กล่าวคือ เป็นโครงสร้างความสัมพันธ์ของกลุ่มคนที่รวมตัวกันแบบระบบเครือญาติเพื่อทำกิจกรรมที่มีการผลิตร่วมกัน การจัดระเบียบสังคมหรือการจัดองค์กรทางสังคมจึงเกิดขึ้นเพื่อความอยู่รอดในพื้นที่เฉพาะ (Steward, 1977: 43-79) สังคมมนุษย์และบริบทแวดล้อมจึงมีความสัมพันธ์ต่อกันอย่างแนบแน่น (ชูศักดิ์ วิทยากต์, 2549: 349) สำหรับในสังคมสมัยใหม่ มนุษย์ต้องเผชิญกับวิกฤตหลายด้าน เช่น ความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อม ความยากจน และโรคภัยไข้เจ็บที่เพิ่มขึ้น หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงได้เสนอแนวทางการปรับตัวของมนุษย์ไว้ 3 ด้าน คือ มนุษย์ควรมีความพอประมาณ คือ พอดีพอเหมาะต่อความจำเป็น พอควรแก่อัตภาพ ต้องไม่เบียดเบียนคนอื่น ความมีเหตุผล หมายถึง การใช้หลักเหตุผลในการตัดสินใจเรื่องต่าง ๆ โดยพิจารณาจากเหตุปัจจัยที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนผลที่คาดว่าจะเกิดขึ้นอย่างรอบคอบ เช่น ตามหลักวิชา ตามความจำเป็น ตามกฎเกณฑ์สังคม ตามหลักกฎหมาย และหลักศีลธรรม การมีระบบภูมิคุ้มกันในตัวที่ดี คือ การเตรียมตัวให้พร้อมรับต่อผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงรอบตัว ทั้งภายนอกและภายใน การจะรับมือการเปลี่ยนแปลงได้ ต้องสร้างความเข้มแข็งใน 4 ด้าน คือ ด้านวัตถุ ด้านสังคม ด้านสิ่งแวดล้อม และด้านวัฒนธรรม (เกษม วัฒนชัย, 2553: 154-161; เกษม วัฒนชัย และจิรายุ อิศรางกูร ณ อยุธยา, 2555: 20)

การปรับตัวในบริบทแวดล้อมดังกล่าวต้องอาศัยความรู้ การบูรณาการความรู้ และการถ่ายทอดความรู้เป็นแนวทาง ดังนั้น ความรู้สามารถแบ่งออกเป็นประเภทใหญ่ ๆ ได้ 2 ประเภท คือ ความรู้ชัดแจ้ง (Explicit Knowledge) เป็นความรู้ที่เห็น

ได้ชัดเจนเป็นรูปธรรม เขียนอธิบายออกมาเป็นตัวอักษร เช่น หลักวิชาหรือทฤษฎี คู่มือปฏิบัติงาน หนังสือ ตำรา และ Blog อีกประเภทหนึ่ง ความรู้แฝงเร้น หรือความรู้แบบฝังลึกอยู่ในตัวคน (Tacit Knowledge) เป็นความรู้ที่ฝังอยู่ในตัวคน เป็นความรู้ที่มาจากการปฏิบัติ เป็น“เคล็ดวิชา” เป็น“ภูมิปัญญา”หากจำแนกระดับของความรู้สามารถแบ่งออกได้เป็น 4 ระดับ คือ ระดับที่หนึ่ง ความรู้เชิงทฤษฎี (Know-What) เป็นความรู้เชิงข้อเท็จจริง ได้มาจากการรู้ชัดแจ้ง ระดับที่สอง ความรู้เชิงทฤษฎีและเชิงบริบท (Know-How) เป็นความรู้เชื่อมโยงกับโลกของความเป็นจริง ภายใต้สภาพความเป็นจริงที่ซับซ้อนสามารถนำเอาความรู้ชัดแจ้งที่ได้มาประยุกต์ใช้ตามบริบทของตนเองได้ ระดับที่สาม ความรู้ในระดับที่อธิบายเหตุผล (Know-Why) เป็นความรู้เชิงเหตุผลระหว่างเรื่องราวหรือเหตุการณ์ต่าง ๆ เป็นความรู้ฝังลึก สามารถถอดความรู้ฝังลึกของตนเองมาแลกเปลี่ยนกับผู้อื่นหรือถ่ายทอดให้ผู้อื่นได้พร้อมทั้งรับเอาความรู้จากผู้อื่นไปปรับใช้ในบริบทของตนเองได้ และระดับที่สี่ ความรู้ในระดับคุณค่า ความเชื่อ (Care-Why) เป็นความรู้ในลักษณะของความศรัทธา สร้างสรรค์ที่ขับเคลื่อนมาจากภายในตนเอง สร้างเป็นองค์ความรู้ใหม่ขึ้นมาได้ เช่น สร้างตัวแบบหรือทฤษฎีใหม่หรือนวัตกรรม ขึ้นมาใช้ในการทำงานได้ (ประพนธ์ ผาสุกยิต, 2550) สำหรับ

การบูรณาการความรู้ มีลักษณะสำคัญ 5 ลักษณะ (ธำรง บัวศรี, 2532) ดังนี้
 ลักษณะที่หนึ่ง การบูรณาการระหว่างความรู้และกระบวนการเรียนรู้ โดยให้ความสำคัญกับความแตกต่างระหว่างบุคคล (Individual Differences) นั่นคือผู้เรียนควรจะเป็นผู้สำรวจความสนใจของตนเองว่าในองค์ความรู้หลากหลายเหล่านั้น อะไรคือสิ่งที่ตนเองสนใจ ตนควรแสวงหาความรู้เพื่อตอบสนองความสนใจเหล่านั้นได้อย่างไร เพียงใด และด้วยกระบวนการเช่นไร ลักษณะที่สอง การบูรณาการระหว่างพัฒนาการความรู้และพัฒนาการทางจิตใจ โดยให้ความสำคัญแก่ เจตคติ ค่านิยม ความสนใจ และสุนทรียภาพแก่ผู้เรียนในการแสวงหาความรู้ด้วย นับได้ว่าเป็นยุทธศาสตร์ที่สำคัญยิ่งสำหรับจงใจให้เกิดการเรียนรู้แก่ผู้เรียน ลักษณะที่สาม การบูรณาการระหว่างความรู้และการกระทำ โดยให้ความสำคัญกับทักษะพิสัยของผู้เรียน ลักษณะที่สี่ การบูรณาการระหว่างสิ่งที่เรียนในสถาบันกับสิ่งที่ป็นอยู่ในชีวิตประจำวันของผู้เรียน คือ สิ่งที่เรียนที่สอนในห้องเรียนจะต้องมีความหมายและมีคุณค่าต่อชีวิตของผู้เรียนอย่างแท้จริง และลักษณะที่ห้า การบูรณาการระหว่างวิชาต่าง ๆ เพื่อ

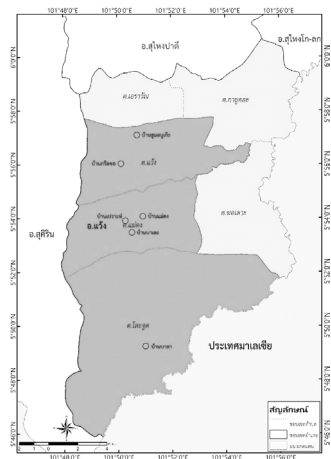
ให้เกิดความรู้ เจตคติและการกระทำที่เหมาะสมกับความต้องการ ความสนใจ และตอบสนองต่อคุณค่าในการดำรงชีวิตของผู้เรียนแต่ละคนอย่างแท้จริง

สำหรับแนวทางการถ่ายทอดความรู้ พสุ เดชะรินทร์ (2548) อธิบายกระบวนการถ่ายทอดความรู้จากบุคคลหนึ่งไปยังอีกบุคคลหนึ่ง โดยสรุปได้ห้าขั้นตอน ดังนี้ ขั้นที่หนึ่ง การรับการถ่ายทอดโดยการบรรยายหรือชี้แนะ (Directives/ Presentations / Lectures) ขั้นที่สอง การถ่ายทอดผ่านสูตรสำเร็จ (Rules of Thumb) ภายใต้แนวทางนี้ตัวผู้สอนหรือโค้ชจะรวบรวมประสบการณ์ที่ตนเองได้เรียนรู้มาแล้วถ่ายทอดออกมาเป็นแนวทาง ประโยค หรือข้อคิดสั้น ๆ ที่ถ่ายทอดต่อไปยังคนอื่นอีกรุ่นหนึ่ง ขั้นที่สาม การถ่ายทอดผ่านทางเรื่องราวหรือนิทาน (Stories with a Moral) ซึ่งถือเป็นวิธีการที่ใช้กันอย่างแพร่หลายในการถ่ายทอด หรือบอกเล่าประสบการณ์จากรุ่นหนึ่งไปยังอีกรุ่นหนึ่ง และทำให้เรื่องราวเหล่านั้นถูกจดจำได้ง่ายขึ้น ขั้นที่สี่ การถ่ายทอดผ่านทาง การตั้งคำถาม (Socratic Questioning) ผู้สอนจะใช้วิธีตั้งคำถาม เพื่อให้ผู้เรียนได้คิด และจากการที่ได้คิดนั้น จะทำให้สามารถได้คำตอบนั้นมาด้วยตนเอง และขั้นสุดท้าย คือ การถ่ายทอดความรู้โดยผู้เรียนได้มีโอกาสเรียนรู้ด้วยตนเอง และมีผู้มีประสบการณ์คอยให้คำแนะนำ (Learning by Doing / Guided Experience) วิธีการสุดท้ายจะเป็นวิธีการถ่ายทอดความรู้ที่ก่อให้เกิดประโยชน์ที่สุด

ระเบียบวิธีการวิจัย

การวิจัยนี้ใช้ระเบียบวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ เก็บรวบรวมข้อมูลโดยวิธีการสัมภาษณ์ และการสนทนากลุ่ม โดยมีวิธีดำเนินการวิจัยดังนี้

พื้นที่ศึกษา งานวิจัยนี้ได้เลือกชุมชนในอำเภอแวง จังหวัดนราธิวาส ซึ่งเป็นชุมชนที่ยังคงรักษารูปแบบและลักษณะของชุมชนเอาไว้ จำนวน 6 แห่ง เป็นกรณีศึกษา ได้แก่ ชุมชนบ้านกรือชอ และชุมชนบ้านฮุมอูเก๊ะ ตำบลแวง อำเภอแวง จังหวัดนราธิวาส ชุมชนบ้านเปราะห์ และชุมชนบ้านบาละ ตำบลแม่ตง อำเภอแวง จังหวัดนราธิวาส ชุมชนบ้านแม่ตง ตำบลแม่ตง อำเภอแวง จังหวัดนราธิวาส และชุมชนบ้านฮาลา-บาลา ตำบลโละจุต อำเภอแวง จังหวัดนราธิวาส ดังภาพ

ภาพที่ 1 พื้นที่ดูขงในตำบลแว้ง ตำบลแม่ตง และตำบลโ้ะจูด

อำเภอเวียง จัหวัดนราธิวาส

ที่มา: ข้อมูล แก้วประเสริฐ (เมื่อ 15 มกราคม 2561)

กลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก มีจำนวน 3 กลุ่ม รวมทั้งสิ้น 15 คน ประกอบด้วย 1) เจ้าของ“ตูซง” ในพื้นที่บ้านกรือซอ และบ้านฮุมอญเก๊ะ ตำบลแว้ง บ้านแม่ตง บ้านบาละ และบ้านเปราะห์ ตำบลแม่ตง และบ้านบาละ ตำบลโละจูด อำเภอแว้ง จังหวัดนราธิวาส และสืบทอดกันมา ไม่น้อยกว่า 3 รุ่นอายุคน พื้นที่ละ 1 คน รวมจำนวน 6 คน 2) เยาวชนในครอบครัวที่ทำ “ตูซง” ในพื้นที่บ้านกรือซอ และบ้านฮุมอญเก๊ะ ตำบลแว้ง บ้านแม่ตง บ้านบาละ และบ้านเปราะห์ ตำบลแม่ตง และบ้านบาละ ตำบลโละจูด อำเภอแว้ง จังหวัดนราธิวาส ที่สืบทอดกันมาไม่น้อยกว่า 3 รุ่นอายุคน พื้นที่ละ 1 คน รวมจำนวน 6 คน และ 3) ผู้รู้หรือปราชญ์ชาวบ้านในตำบลแว้ง ตำบลแม่ตง และตำบลโละจูด อำเภอแว้ง จังหวัดนราธิวาส จำนวน 3 คน

วิธีการศึกษา ประกอบด้วยขั้นตอน ดังนี้ 1) สัมภาษณ์เชิงลึกจากเจ้าของ “ตูซง” และผู้รู้เกี่ยวกับตูซง ในประเด็น ความหมาย รูปแบบ วิธีการปลูก วิธีการดูแล การใช้ประโยชน์ การแบ่งปันผลประโยชน์ และประเพณีในตูซง 2) ศึกษาพืชพันธุ์ในตูซง โดยมีผู้หรือปราชญ์ชาวบ้านให้ข้อมูลในสนามประกอบ 3) จัดสนทนากลุ่ม (Focus Group) เจ้าของ “ตูซง” ผู้ และเยาวชนในประเด็น กระบวนการถ่ายทอดและสืบสาน

ภูมิปัญญาชุมชน สู่เยาวชนในครอบครัว 4) นำข้อมูลจากการสัมภาษณ์ และการสนทนากลุ่ม มาวิเคราะห์สังเคราะห์ตามวัตถุประสงค์การวิจัย 5) จัดกิจกรรมคืนข้อมูลชุมชน ปรับแก้และหรือเพิ่มเติมองค์ความรู้ตามความเห็นของชุมชนผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย และ 6) นำเสนอผลการศึกษาในรูปแบบพรรณนาวิเคราะห์ พร้อมภาพประกอบอย่างเหมาะสม

ผลการวิจัย

ความหมายชุมชน

ชาวบ้านให้ความหมาย ชุมชน ไว้ว่า ชุมชน เป็นส่วนที่มีต้นไม้หลากหลายชนิด ผสมกัน เช่นทุเรียน เงาะ มังคุด ลองกอง ละไม สะตอ มะปราง หมากรูด ส้มแขก มะพร้าว ผักกูด ผักป่าหลากหลายชนิดที่สามารถกินได้ ส่วนไม้ไผ่ปลูกไว้เพื่อป้องกันไม่ให้ดินถล่ม ชุมชนแถบอำเภอแวงส่วนมากจะเน้นปลูกทุเรียน ชุมชนส่วนใหญ่จะอยู่ริมลำคลอง หรือใกล้แม่น้ำ เหตุที่ทำชุมชนริมน้ำ เพราะต้นไม้จะได้ใช้รากดูดเอาน้ำได้ ช่วยให้ดินไม่มีความชุ่มชื้น ต้นไม้จะได้เย็น ดินไม่แห้ง บางส่วนอยู่บริเวณเชิงเขาใกล้ป่าต้นน้ำ ชุมชนเป็นสิ่งที่คนแก่สมัยก่อนคิดสร้างขึ้นด้วยความพยายาม (อาเยาะอิง (ผู้ให้สัมภาษณ์).พรพันธุ์ เขมคุณาศัย (ผู้สัมภาษณ์). ที่ชุมชนบ้านบาลา ตำบลโละจูด อำเภอแวง จังหวัดนราธิวาส. เมื่อวันที่ 10 มีนาคม 2559)

การเกิดชุมชน

ที่ดินของชุมชน ในอดีตกำนันหรือผู้ใหญ่บ้านเป็นคนดูแล เมื่อชาวบ้านต้องการใช้ที่ดินเพื่อทำชุมชนต้องมาขอจากกำนัน ไม่ขอไม่ได้ เพราะกำนันจะรู้ว่าที่ดินตรงนั้นมีเจ้าของหรือยังไม่มีเจ้าของ เพราะจะได้ไม่เกิดความขัดแย้งกัน ชาวบ้านเมื่อได้ที่ดินก็จะเข้าไปบุกเบิกป่าทึบ (ภาษามลายูถิ่นนราธิวาสเรียกว่า จือแรว) เพื่อทำการปลูกพืชโดยทั่วไป การทำชุมชนจะใช้วิธีการถางป่าตามความสามารถของแต่ละคนในสมัยนั้นชาวบ้านเห็นว่าที่ดินเป็น “หลวง” เมื่อจะใช้ต้องไปขอจากกำนันจึงจะสามารถใช้พื้นที่นั้นได้ เพราะกำนันเป็นคนของรัฐ ซึ่งรัฐเลือกให้เป็นผู้ดูแลพื้นที่ในชุมชน หลังจากที่ดินชาวบ้านได้รับอนุญาตให้ใช้พื้นที่นั้นได้ ก็จะทำการถางป่า ปลูกทุเรียน ปลูกมังคุด และผลไม้หลากหลายชนิด ซึ่งบรรพบุรุษเรียกกันต่อ ๆ มาว่า “ชุมชน” (สะมะแอ บินเจ๊ะแม (ผู้ให้สัมภาษณ์). พรพันธุ์ เขมคุณาศัย (ผู้สัมภาษณ์). ที่ 268

หมู่ 2 ตำบลแว้ง อำเภอแว้ง จังหวัดนราธิวาส. เมื่อวันที่ 21 เมษายน 2559)

สมัยก่อนพื้นที่ในเขตอำเภอแว้งและอำเภอใกล้เคียงส่วนใหญ่เป็นดง ชาวบ้านจะสร้างบ้านอยู่อาศัยระหว่างพื้นที่นากับดง ยามฤดูทำนาก็ไปทำนาประมาณ 9 เดือน หลังจากให้นา กลับมาทำดงต่อ เพราะตรงกับช่วงเวลาที่ผลไม้ออกผล ปัจจุบันพื้นที่ดงบางส่วนถูกนำไปใช้ปลูกพืชยางพารา บางส่วนปล่อยทิ้งร้าง บางส่วนกลายเป็นสวนเกษตรเชิงเดี่ยว ดงในอำเภอแว้งจึงเหลือเพียงไม่กี่แห่ง เช่น ดงที่บ้านบาตุกาเยาะ ตำบลแว้ง อำเภอแว้ง และดงบ้านแม่มด ตำบลแม่มด อำเภอแว้ง ซึ่งอยู่ใกล้แม่น้ำ ดงบ้านกรือซอ ดงบ้านฮุ่มอญูเกะ ตำบลแว้ง อำเภอแว้ง ดงบ้านเปราะห์ ดงบ้านบาละ ตำบลแม่มด อำเภอแว้ง ซึ่งเป็นดงที่ตั้งอยู่บริเวณภูเขา ดงเหล่านี้มีมายาวนานถึง 5 รุ่นอายุคน หรือประมาณ 150 ปี หากพิจารณาลักษณะทางกายภาพของดง พบว่า ชาวบ้านจะทำดงบริเวณเชิงเขา และดงใกล้แม่น้ำ

ภาพที่ 2 ดงบริเวณเชิงเขา

ที่มา: พรพันธุ์ เขมคุณาศัย (เมื่อ 30 ตุลาคม 2559)

ภาพที่ 3 ดุซงไกล้แม่น้ำ
ที่มา: พรพันธุ์ เขมคุณาศัย (เมื่อ 30 ตุลาคม 2559)

รูปแบบดุซง

ดุซงมี 2 รูปแบบ ได้แก่ แบบที่ทำกันเป็นครอบครัว และแบบที่เป็นเจ้าของคนเดียว

แบบที่ 1 แบบที่ทำกันเป็นครอบครัว ดุซงแบบนี้จะช่วยกันทำหลาย ๆ คนในกลุ่มนี้มีลูกหลาน ประมาณ 4-6 คน หรือน้อยกว่า การทำดุซงเริ่มจากการวางแผนเลือกพื้นที่ เมื่อเลือกได้แล้ว สมาชิกในครอบครัวและเครือญาติจะไปช่วยกันถางป่า หลังจากนั้น ในรุ่นลูกหลาน เครือข่าย ก็จะแตกย่อยออกไป กลายเป็นเครือญาติขนาดใหญ่ ซึ่งจากกลุ่มเดิมที่เป็นคนปลูก 4-6 คน ก็แตกแขนงออกไปมาก เพราะแต่ละคนมีลูกหลานสืบตระกูลต่อเนื่องกันมาหลายรุ่น เวลาเก็บผลผลิตจะมีการเรียงกันตามกลุ่มพี่น้อง ว่าวันนี้ผลผลิตเป็นของพี่น้องบ้านไหน และเรียงต่อกันไปเรื่อย ๆ มีการแบ่งเวรกันไปเก็บผลไม้ โดยจะแบ่งเป็นคืน เช่น ถ้าเจ้าของดั้งเดิมมีลูก 3 คน ผลผลิตก็จะแบ่งตามกลุ่มพี่น้องออกเป็นสามคืน เวียนกันจนครบ เมื่อครบสามคืนจึงเริ่มเวียนใหม่ จนหมดฤดูกาลผลไม้ การนับเวลาเก็บผลไม้ คืนหนึ่ง ๆ เริ่มจากหกโมงเย็นถึงหกโมงเช้า (18.00 น.-06.00 น.) เรียกว่า “ซาตุ๊กเแย” หรือหนึ่งคืนที่มีสิทธิไปเก็บผลไม้ในดุซง ซึ่งจะไปเก็บตอนไหนก็ได้ แต่ถ้าเกินเวลาที่กำหนดไว้ ก็จะ

เป็นสิทธิของเครือญาติกลุ่มต่อไป การแบ่งปันผลผลิตจะแบ่งกันอย่างเท่าเทียม เช่น ถ้ามี 3 กลุ่ม ๆ หนึ่งมีเครือญาติ 10 คน เมื่อเก็บผลไม่ได้ จะต้องแบ่งผลผลิตให้ญาติ 10 คนเท่า ๆ กัน ดังคำบอกเล่าของทายาทลุง (คมวิทย์ สุขเสนีย์ (ผู้ให้สัมภาษณ์). พรพันธุ์ เขมคุณาศัย (ผู้สัมภาษณ์). ที่ลุงบ้านกรือซอ ตำบลแว้ง อำเภอแว้ง จังหวัด นราธิวาส. เมื่อวันที่ 12 เมษายน 2559) ที่ว่า การจัดการกับส่วนแบ่งจะกินที่สวน เลยกก็ได้ จะเอากลับไปบ้านก็ได้ เช่น เอาไปทำข้าวเหนียวทุเรียน แต่ก่อนไม่ได้เอา ผลผลิตไปขาย จะแบ่ง ๆ กัน บางทีจะเก็บไว้เผื่อญาติจากที่อยู่ไกล ๆ มาเที่ยว เช่น ปัตตานี ยะลา หรือสตูล เมื่อเขารู้ว่าเรามี ทุซงทุเรียน เขาก็จะมานอนวันสองวัน แล้วเอาทุเรียนกลับไปด้วย แต่ถ้าบางทีญาติมาเที่ยวที่บ้านแล้วเผอิญวันนั้นไม่ใช่คืน ของเรา ก็ต้องให้ญาติรอจนกว่าจะเป็นคืนของเราถึงจะไปเอาผลไม้ได้ แล้วแต่ญาติ จะเอากลับบ้านเท่าไรก็ได้ตามที่มิ ถ้าเอากลับไม่สะดวก ก็อาจจะทำทุเรียนกวน เรียกว่า “ลือปีะ” และเอาเนื้อใส่ขวดเพื่อใส่ในน้ำบูดู เรียกว่า “ปอเยาะ” บางทีมีการ จัดงานเลี้ยงในลุง เพราะอยากให้คนมาดูต้นทุเรียนของตัวเองว่าสวยหรืองาม แค ไหน หรืออยากให้รู้ว่าต้นทุเรียนของตนนั้นมีเนื้อดี มีรสชาติอร่อยอย่างไร

สำหรับแบบที่ 2 เป็นแบบที่ทำคนเดียว ลุงแบบนี้มีพื้นที่ไม่กว้างมาก เพราะ การบุกเบิกป่าทึบเพียงคนเดียว ทำได้อย่างจำกัด หลังจากเปิดพื้นที่แล้ว เจ้าของลุง จะนำพืชที่ต้องการปลูกไปเพาะเมล็ด เมื่อเมล็ดงอกและเติบโตแข็งแรงก็นำกลับไป ปลูกในลุง บางครั้งนำเมล็ดไปปลูกรวมกันไว้ในหลุมเดียว ต้นไหนงอกสมบูรณ์ ที่สุดก็จะเก็บต้นนั้นไว้ ส่วนต้นที่ไม่แข็งแรงก็ถอนทิ้ง อีกวิธีหนึ่ง ใช้ในกรณีที่ลุงมี เนื้อที่มาก เจ้าของสวนจะใช้วิธียิงเมล็ดด้วยหนังสติ๊ก หรือยิงด้วยธนู เมล็ดไปหล่น ที่ไหนก็งอกที่นั่น ที่เรียกกันว่า ลุง เพราะที่ดินสมัยก่อนไม่มีราคา และชาวบ้าน นิยมชมชอบปลูกผลไม้มากกว่าพืชชนิดอื่น

การปลูกผลไม้ในลุง

การปลูกผลไม้ในลุง เริ่มจากเจ้าของสวนไปหาเมล็ดพันธุ์ที่ดีจากลุงของคน อื่น โดยเน้นต้นที่ออกผลดี และรสชาติดี หากรู้ว่าลุงบ้านไหนมีทุเรียนพันธุ์ดี หรือ เจ้าของลุงจัดงานเลี้ยงข้าวเหนียวทุเรียน ก็จะขอเมล็ดเพื่อนำไปปลูกในลุงของ ตนเอง ลุงในสมัยก่อนจะนิยมปลูกทุเรียนบ้าน ซึ่งมีหลากหลายพันธุ์ แต่ละพันธุ์ จะมีลักษณะรูปร่างของผล และรสชาติที่แตกต่างกัน นอกจากการเลือกปลูกต้นไม้ ตามความชื่นชอบของผู้ปลูกแล้ว บางคนอาจปลูกต้นไม้หลาย ๆ ชนิดที่สามารถ

กินได้ แต่จะเลือกปลูกต้นพันธุ์ที่ดี ทั้งปลูกโดยใช้เมล็ดและการเพาะต้นกล้า การปลูกผลไม้ในดუซังไม่ต้องใส่ปุ๋ย ไม่ต้องรดน้ำ สามารถปลูกทั้งไว้ได้เพราะดูซังอยู่ใกล้แม่น้ำหรือบริเวณเชิงเขาที่เชื่อมต่อกับป่าต้นน้ำ แต่ถ้าต้นไม้ยังเล็ก เจ้าของดูซังจะเข้าไปดูแล สองถึงสามวันต่อครั้ง พร้อมทั้งเก็บผักพื้นบ้านที่ขึ้นเองตามธรรมชาติเป็นผลพลอยได้

วิธีการดูแลดูซัง

ต้นไม้ใหญ่ที่ให้ผลผลิตแล้ว เจ้าของดูซังจะเข้าไปดูแลปีละครั้ง ในช่วงที่ผลไม้เริ่มออกดอก ออกผล เจ้าของดูซังจะเข้าไปถางป่าทุกปี สาเหตุที่ต้องถางป่า เพราะเกรงว่าสัตว์ เช่น กระรอกจะมากัด เจาะกินผลไม้ ถ้าถางป่าให้โล่งเตียนพวกสัตว์จะไม่มารบกวน ผลไม้ส่วนใหญ่ เช่น ทุเรียน เงาะ และมังคุด ออกดอกในคราวเดียวกันหรือไล่เลี่ยกัน คือ ทุเรียนออกดอก ประมาณเดือน 5 (เดือนมีนาคม) เก็บผลได้เดือน 8 ไปจนถึงเดือน 10 (เดือนมิถุนายน-สิงหาคม) หมุดฤดูกาลทุเรียน ในช่วงที่ผลไม้ออกผล เจ้าของสวนจะทำกระท่อมพักอยู่ในดูซัง เพื่อรอช่วงเวลาที่ทุเรียนหล่น ชาวบ้านนั่งรออยู่ในกระท่อมสองสามวันไม่กลับบ้าน หุงหาอาหารกินในดูซัง เหตุที่ทุกคนรอไม่ใช่เพราะกลัวถูกขโมย แต่เนื่องจากสมัยนั้นผลไม้ไม่มีราคาเหมือนสมัยนี้ และทุกคนรู้สึกสนุกเวลารอทุเรียนหล่น มีความสุขที่ได้กินข้าวร่วมกันในสวน บางครั้งไปนอนเฝ้าทั้งครอบครัว บางครั้งไปเป็นกลุ่มเครือญาติ เกือบทุกดูลูซังมีคนอยู่เฝ้า ตอนกลางคืนมีเสียงดังสนุกสนาน พอตื่นเช้าก็ไปเก็บทุเรียน บรรยายภาคแบบนี้ยังมีอยู่บ้างในปัจจุบัน (พ.ศ. 2560)

ประเพณีในดูลูซัง

เมื่อทุเรียนในดูลูซังให้ผลผลิตจำนวนมากในแต่ละปี เจ้าของสวนจะจัดงานเลี้ยงข้าวเหนียวทุเรียนเป็นประจำ จนกลายเป็นประเพณี ปีหนึ่ง ๆ อาจจัดหนึ่งครั้งหรือสองครั้ง ขึ้นอยู่กับโอกาสว่าปีใดทุเรียนมีลูกตก ให้ผลผลิตดีมาก ประเพณีการจัดงานเลี้ยงข้าวเหนียวทุเรียน มักจัดขึ้น 2 ช่วง คือ ช่วงแรก เป็นช่วงกลางฤดูทุเรียนหล่นมาก และช่วงที่สอง เป็นช่วงปิดฤดูกาลทุเรียน หรือทุเรียนใกล้หมด การจัดเลี้ยงจะจัดที่ดูลูซัง เจ้าของสวนจะนำข้าวเหนียว น้ำกะทิผสมเนื้อทุเรียน (อาจรวมทั้งเมล็ดทุเรียน) และเชิญชวนเพื่อนบ้านมากินเลี้ยงในเวลาประมาณบ่ายโมง (13.00 น.) วันรุ่งขึ้นจะเป็นงานเลี้ยงข้าวเหนียวทุเรียนในดูลูซังของคนอื่นต่อไป หมุนเวียนทำไปเรื่อย ๆ เช่นนี้จนครบทุกดูลูซัง

สมัยก่อน ชาวบ้านมีความรัก ความสามัคคี มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ซึ่งกันและกัน ถ้าข้าวเหนียวทุเรียนยังเหลือ ใครขอนำกลับไปกินต่ที่บ้านก็สามารถเอาไปได้ เจ้าของงานเลี้ยงไม่หวง การจัดงานเลี้ยงถือว่าเป็นการ “ทำบุญ” อย่างหนึ่งของคนมลายูมุสลิม นอกจากนี้ ก่อนเริ่มการกินเลี้ยงข้าวเหนียวทุเรียน เจ้าของduxงจะมีพิธีกรรมตอบแทนบุญคุณ โดยใช้ขวานบากตรงโคนต้นทุเรียน และนำข้าวเหนียวทุเรียนใส่ไว้ตรงรอยบากนั้น เพราะเชื่อว่า ต้นไม้ใหญ่จะมีเจ้าประจำไม่สิ่งสถิตอยู่ และยังมีประเพณีที่แสดงถึงความรักในกลุ่มเพื่อน คือ นำข้าวเหนียวทุเรียนมาขายให้เข้ากัน(ช่วยกันขาย) หรือใช้ทำเหยียบก็มี จากนั้นเพื่อนทุกคนต้องช่วยกันกินให้หมด เพื่อแสดงถึงความเป็นเพื่อนแท้และรักกันจริง (หะยีหะมะ สาแม (ผู้ให้สัมภาษณ์). พรพันธุ์ เขมคุณาศัย (ผู้สัมภาษณ์). ที่duxงบ้านฮุมอบูเกะ ตำบลแว้ง อำเภอแว้ง จังหวัดนราธิวาส. เมื่อวันที่ 5 พฤษภาคม 2559) สมัยที่มีทุเรียนในduxงมาก ใครผ่านไปผ่านมา สามารถแวะเวียนหรือหยุดเก็บทุเรียนกินได้ พืชในduxง

duxงไม่ได้มีเฉพาะพืชที่ให้ผลกินได้เท่านั้น แต่ยังมีพืชที่เป็นอาหาร และพืชสมุนไพรชนิดอื่น ๆ ที่มีประโยชน์ต่อมนุษย์ ความหลากหลายของระบบนิเวศในduxง ทั้งที่ปลูก และเกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ เช่น กูดตีนกวาง ตาไก่-ตาเปิด พร้าวนกคุ้ม แห้วดินหนู ตอก ซาเจ๊ะเหม ก้างปลาแดง สาคุ กล้วย เครือลิ้นแฮด หรือรสสุคนธ์ บูดหวาน สีเหร่ง ลิมา ลำเท็ง ปุด ละไม สาบเสือ ส้มแจก ยอ มะปริง ทุเรียน ไคร้เครือขน ผักหวานบ้าน ข่า ว่านค่างควา สบู่ดำ กฤษณา ทุเรียนน้ำ ดูกู และเงาะ พืชพันธุ์เหล่านี้ นอกจากกินได้ มีประโยชน์ใช้สอย หากยังมีสรรพคุณทางยามากมาย ในขณะเดียวกัน ยังสร้างอากาศที่บริสุทธิ์ ช่วยอนุรักษ์ผืนป่า รักษาสิ่งแวดล้อม และสร้างภูมิคุ้มกันที่ดีในการดำรงชีวิตของชุมชน

การถ่ายทอดและสืบสานภูมิปัญญาduxง

การสืบสานภูมิปัญญาduxง ในสมัยคนรุ่นปู่ รุ่นพ่อ อาศัยการเรียนรู้จากเพื่อนบ้าน ดูและสังเกตวิธีการที่คนอื่นทำ จากนั้นจึงลงมือทำด้วยตนเอง การเรียนรู้จากคนอื่น และนำมาปฏิบัติด้วยความขยันอดทน ก่อให้เกิดทักษะ ประสบการณ์ และความเชื่อมั่นในความรู้ของตนเอง ทำให้duxงเกิดขึ้นมากมายในสมัยนั้น อีกทั้งการ

ทำดูซงยังสะท้อนคุณธรรมในสังคมมลายูมุสลิมที่มีการแบ่งปัน ทำให้คนที่อยากจะทำหรือเริ่มต้นอะไรใหม่ ๆ มีแนวทาง มีผู้รู้ที่ทำมาก่อนให้ความรู้ให้คำแนะนำ ดังที่ปู่มะดาโอ๊ะ (พรพันธุ์ เขมคุณาศัย (ผู้สัมภาษณ์). ที่ดูซงบ้านบาเละ ตำบลแม่ตง อำเภอแว้ง จังหวัดนราธิวาส. เมื่อวันที่ 6 พฤษภาคม 2559) เล่าว่า เราเห็นเพื่อนทำ เพื่อนปลูกแบบไหน เราก็ทำแบบนั้นบ้าง ดูเพื่อนปลูก เราก็ปลูก เพราะเห็นว่าหากินง่าย สะดวกในการใช้สอย เห็นเพื่อนทำได้ เราก็ทำได้ ไปช่วยพ่อแม่ในสวนบ้าง เช่น ถางหญ้า ทำความสะอาด ตามคนแก่เข้าสวน เมื่อก่อนเราไปที่บ้านเพื่อน แล้วเราเห็นว่าที่บ้านเขามีกินอะไร ถ้าเราอยากมีกินบ้าง เราก็ขอเมล็ดไปปลูกไว้ที่บริเวณบ้านด้วย ให้ได้กินในแต่ละวัน แรก ๆ ปลูกทุเรียน ปลูกลองกอง มะพร้าว อาจจะแซมด้วยมะนาว ปลูกกันหลากหลายชนิด เพราะว่าก่อนที่ลองกองหรือต้นไม้ชนิดอื่นจะได้กินก็ต้องใช้เวลา เราก็สามารถกินอย่างอื่นได้ก่อน พอเห็นว่า สัมอยู่ไม่ได้นาน ก็ปลูกต้นมังคุดแซมไว้ เพราะอยู่ได้นาน มังคุดไม่ชอบฤดูร้อน แต่ชอบน้ำเหมือนทุเรียน ส่วนลองกองทนได้ในฤดูร้อน แต่กิ่งไม่ทน เมื่อก่อนดูแล ปรอดน้ำที่ละต้น ทีละต้น จากนั้นในบ่อที่ขุดไว้ แต่ปัจจุบันใช้มอเตอร์สูบน้ำ ต้นลองกองเริ่มปลูกเพราะมีเพื่อนจากตำบลตันหยงมัส (อำเภอระแงะ จังหวัดนราธิวาส) เขามาให้หลายต้น ก็มาแจกกันปลูก พอต้นใหญ่ก็มีการขายพันธุ์ ต้นทุเรียนพันธุ์ก็ซื้อมาจากยะลา เช่น พันธุ์ชะนี ก้านยาว ส่วนทุเรียนบ้าน ต้นไม้ใหญ่ ๆ ของโบราณ ไม่รู้ว่าเอามาจากไหน เพราะว่าโตขึ้นก็มีอยู่แล้ว แต่ตอนนี้เริ่มมีคนตัดไม้ทุเรียนแล้วบางส่วน ดูซงเมื่อก่อนต้องปลูกกินเอง หาซื้อในท้องตลาดแทบจะไม่ค่อยมีเพราะการเดินทางลำบาก ไม่มีถนนลาดยาง มีแต่ป่า ไม่มีคนปลูกเพื่อขาย มีแต่ปลูกไว้กินเอง และแบ่งปันให้คนอื่น ๆ ด้วย หลังจาก 40 ปีให้หลัง (ประมาณ พ.ศ. 2520) เริ่มมีการขายลองกอง ปลูกพริก ปลูกข้าวโพด รู้สึกห่วงดูซง อยากจะเก็บไว้ไม่ให้ตัด เพื่อให้ลูกหลานได้เห็น และได้กินต่อไป

คนรุ่นก่อน นอกจากเรียนรู้การทำดูซงจากคนอื่น ยังเรียนรู้ผ่านการปฏิบัติด้วยตนเอง ทำให้มีทักษะ ประสบการณ์ มีภูมิปัญญาที่เกิดจากการลองผิดลองถูกตลอดช่วงชีวิต รู้จักเลือกพื้นที่ทำดูซงได้เหมาะสม รู้จักการวางแผนพึ่งพาตนเอง สามารถเลือกปลูกพืชได้เหมาะกับภูมิอากาศและฤดูกาล จึงมีอาหารจากธรรมชาติกินได้ตลอดปี และยังมีพอแบ่งปันให้เพื่อนบ้าน ซึ่งเห็นได้จาก ประเพณีกินข้าวเหนียวทุเรียน จึงทำให้ชุมชนชายแดนได้อยู่กันด้วยความรักใคร่ปรองดอง และมีชีวิตที่

สัมพันธ์กับธรรมชาติ วิธีเหล่านี้สะท้อนค่านิยมในการดำเนินชีวิตที่เน้นความพอเพียง

สำหรับการถ่ายทอดภูมิปัญญาของสู่เยาวชนในครอบครัว ผลการสนทนากลุ่มได้สะท้อนสภาวะความเสื่อมของภูมิปัญญาของ ซึ่งเกิดจากระบบการจัดการศึกษาที่มุ่งเน้นให้เยาวชนเรียนรู้จากโรงเรียน โดยครู/อาจารย์เป็นผู้ผูกขาดความรู้ ในขณะที่ภูมิปัญญาของ เป็นความรู้ที่ฝังลึกอยู่ในตัวคน (Tacit knowledge) เป็นความรู้ที่เกิดจากการปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง การเรียนรู้เรื่องของต้องอาศัยผู้รู้หรือเจ้าของภูมิปัญญาที่สืบทอดต่อๆ กันมา แต่การศึกษาในระบบสมัยใหม่ไม่มีการ เชื่อมต่อระหว่างการเรียนรู้ทางวิชาการกับภูมิปัญญาในวิถีอาชีพของพ่อแม่หรือชุมชนท้องถิ่น ซึ่งเป็นตัวแปรหนึ่งที่ทำให้เกิดความเสี่ยงในการสูญหายภูมิปัญญา

อย่างไรก็ตาม ของได้แปรสภาพไปเป็นสวนเกษตรเชิงเดี่ยวเกือบหมด ที่ยังคงสภาพของเหลืออยู่น้อยมากเมื่อเปรียบเทียบกับอดีต ชาวบ้านได้แสดงความเห็นเกี่ยวกับการถ่ายทอดภูมิปัญญาของสู่เยาวชนว่าควรต้องเริ่มจากการฟื้นฟูของขึ้นมาก่อน เพราะกระบวนการฟื้นฟูของจะช่วยปลูกฝังจิตสำนึกให้เยาวชนด้วย ส่วนการเรียนการสอนต้องอาศัยปราชญ์ชุมชนเป็นผู้ให้ความรู้ และเรียนรู้ระบบนิเวศของด้วยการลงมือทำกิจกรรมด้วยตนเอง ดังการสนทนากลุ่ม (หะยีหะมะ สาแม, สะมะแอ สะแลแม, มะนาซี มะรือสะ (ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม) พรพันธุ์ เขมคุณาศัย (ผู้ดำเนินการสนทนา) ที่ของบ้านชุมมอญเกะ ตำบลแว้ง อำเภอแว้ง จังหวัดนราธิวาส. เมื่อวันที่ 9 เมษายน 2559) ต้องฟื้นฟูของ พร้อมๆ กับสอนเยาวชนไปด้วย เริ่มจากลูก ๆ หลาน ๆ ในหมู่เครือญาติก่อน เพราะจะสอน จะควบคุม หรือจะดูแลได้ง่ายกว่าเด็กจะได้รู้ทั้งเรื่องดิน น้ำ และพืชพันธุ์ต่าง ๆ ไป พร้อม ๆ กัน ใช้เวลาเย็น ๆ หลังเลิกเรียน หรือช่วงปิดเทอมก็ได้ ผู้รู้พร้อมจะให้ความรู้ ไม่ปิดบัง อยู่ที่เด็กจะพร้อมหรือไม่ เราอาจต้องร่วมมือกับหน่วยงานภาครัฐ ในการฟื้นฟูของ แต่เรื่องการสอนเรามีความรู้อยู่แล้ว เด็กก็พร้อมจะเรียนถ้าเขาเห็นว่ามันมีประโยชน์

นอกจากนี้ วงสนทนากลุ่ม ได้เสนอแนวทางการแก้วิกฤติของ คือ ให้สถาบันการศึกษาเปิดวิชาของ เนื่องจาก เป็นการสอนการเรียนรู้ในชีวิตจริง และเป็นเรื่องสิ่งแวดล้อมที่อยู่ใกล้ตัวเด็กและเยาวชนอยู่แล้ว เด็กไปโรงเรียนทุกวัน ถ้าครูสอนเด็กก็จะได้ซึมซับ ได้รู้จักบ้านของตัวเอง ว่ามีอะไรที่ดีบ้าง พวกเขาควรเรียนรู้ อะไร และรักษาอะไรไว้ การเรียนรู้ของ ก็เหมือนได้เรียนรู้หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

ไปในตัว และเด็กจะได้นำมาใช้ในชีวิตของเขาได้ เพราะรอบ ๆ ตัวของเด็กก็เป็นดู
งอยู่แล้ว (หะยีหะมะ สาแม, สะมะแอ สะแลแม, มะนาฮี มะรือสะ (ผู้เข้าร่วมสนทนา
กลุ่ม) พรพันธุ์ เขมคุณาศัย (ผู้ดำเนินการสนทนา) ที่ดูชงบ้านชุมอูปูเกะ ตำบลแว้ง
อำเภอแว้ง จังหวัดนราธิวาส. เมื่อวันที่ 9 เมษายน 2559)

อย่างไรก็ตาม การสืบสานภูมิปัญญาดูชงยังมีความหวังอยู่บ้างจากคนรุ่นใหม่
ที่เห็นคุณค่าของดูชง ดังที่ มะนาฮี มะดาโอ๊ะ (พรพันธุ์ เขมคุณาศัย (ผู้สัมภาษณ์). ที่
ดูชงบ้านกรือซอ ตำบลแว้ง อำเภอแว้ง จังหวัดนราธิวาส. เมื่อวันที่ 21 เมษายน
2559) ได้แสดงความรู้สึกว่า ดูชง เป็นสวนที่บรรพบุรุษของคนมลายูปlugไว้มาแต่
ดั้งเดิม ดูชงเก่าแก่จึงประกอบด้วยต้นพันธุ์ที่หายาก ทั้งพันธุ์ทุเรียนบ้าน พันธุ์เงาะ
เช่น ตาวี เจ๊ะม่ง รวมถึงพันธุ์ไม้หายากอื่น ๆ เช่น จำปูลิง ลังแซ และเนียง ในระยะ
20 ปีที่ผ่านมา ดูชงสวนใหญ่ถูกปรับเปลี่ยนจากพันธุ์ดั้งเดิม ไปสู่พันธุ์ใหม่ที่ให้ราคา
ดี อีกทั้ง พื้นที่ดูชงถูกตัดแบ่งตามจำนวนทายาท ทำให้เนื้อที่ดูชงเล็กลง คนรุ่นลูก
หลานตัดป่าในดูชงและปลูกยางพาราเกือบหมด ที่มีหลงเหลืออยู่บ้าง เป็นเพราะ
คนรุ่นปู่ตายายยังมีชีวิตอยู่ ผู้สูงอายุเหล่านี้จึงช่วยกันดูแลรักษาดูชงเอาไว้ “ปู่ยัง
เก็บดูชงไว้ อยู่ตรงกรือซอ เป็นเนินเขา มีน้ำตกเล็ก ๆ ด้วย เพราะต้นไม้ใหญ่ยังอุดม
สมบูรณ์ หน่าทุเรียนออกผลก็ไปเฝ้าทุเรียน ลองกองก็มี รุ่นผมก็คิดว่าจะเก็บเอาไว้
แบบนี้ เพราะเห็นปู่ทำแล้วมีความสุข

อภิปรายผล

การวิจัยเรื่อง การส่งต่อภูมิปัญญาท้องถิ่น “ภูมิปัญญาดูชง” สู่เยาวชนใน
ครอบครัว กรณีศึกษาจังหวัดนราธิวาส บ่งบอกถึงองค์ความรู้ที่ผสมผสานด้วยคุณค่า
ในการทำมาหากินของกลุ่มคนมลายุมุสลิม ที่มีวิถีอาชีพผูกพันกับธรรมชาติ อยู่ร่วม
กับธรรมชาติผ่านการทำดูชงสืบต่อกันมาหลายรุ่นอายุคน โดยการพึ่งพากระบวนนิเวศ
2 แบบ คือ ดูชงที่อยู่ใกล้แม่น้ำลำคลอง และดูชงบริเวณเชิงเขา ที่เชื่อมกับป่าต้นน้ำ
การทำดูชงในพื้นที่ที่เหมาะสม ทั้งการปลูกโดยชาวบ้าน และที่เกิดขึ้นเองตาม
ธรรมชาติ ทำให้พืชพันธุ์ต่าง ๆ มีความอุดมสมบูรณ์

ดูชงเป็นระบบการผลิตรูปแบบหนึ่งของการพัฒนาที่ยั่งยืน คือ ชาวบ้านปลูก
และปล่อยให้พืชหลากหลายชนิดเติบโตพึ่งพิงอิงอาศัยกัน โดยพืชเหล่านั้นมีทั้ง

ผลไม้ ผัก และสมุนไพร ที่เป็นทั้ง อาหารและเป็นยา ในขณะเดียวกัน ชาวบ้านยังมีวิธีการผลิต การบริโภค และการจัดสรรส่วนแบ่งกันอย่างยุติธรรมภายในครอบครัวและเครือญาติ มีประเพณีการให้ผลผลิตจากดุษงแก่ชุมชน การแบ่งปันเมล็ดพันธุ์ที่ดีและสมบูรณ์ระหว่างคนทำดุษงด้วยกัน เหล่านี้สะท้อนถึงการผลิตและการบริโภคที่ยั่งยืนในทางตรงกันข้าม การเกษตรแผนใหม่ที่มุ่งส่งเสริมการปลูกพืชเชิงเดี่ยว และการผูกขาดเมล็ดพันธุ์ เป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้สิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรมห่วงโซ่การเกื้อกูลของธรรมชาติ และการพึ่งพาตนเองของสังคมมนุษย์ขาดตอนลง การผลิตไม่ยั่งยืนและไม่เป็นธรรมกับคนรุ่นหลัง ด้วยเหตุนี้ วิธีที่ทำให้เกิดความยั่งยืน และเกิดความเป็นธรรมต่อคนรุ่นหลัง คือ การให้การศึกษา การสร้างจิตสำนึก ในลักษณะที่ส่งเสริมการผลิตและการบริโภคอย่างยั่งยืน โดยเฉพาะในกลุ่มเด็กและ เยาวชน ที่ควรได้รับการศึกษาอบรมในเรื่องสิ่งแวดล้อมและการพัฒนาอย่างยั่งยืนตลอดระยะเวลา ของการศึกษาในโรงเรียน (กระทรวงการต่างประเทศ, 2537: 59)

ข้อค้นพบที่น่าสนใจอีกประการหนึ่ง คือ การถ่ายทอดและการสืบสานภูมิปัญญาการทำดุษง ในรุ่นปู่ย่าตายาย และรุ่นพ่อแม่ คนรุ่นดังกล่าว ใช้การสังเกต การจดจำ และการเอาเยี่ยงอย่างของคน อื่นที่ทำมาก่อน จากนั้นนำไปทดลองทำจริงในพื้นที่ของตนเอง วิธีการแบบนี้เป็นการเรียนรู้ที่สร้างปัญญาจากทฤษฎีสู่การปฏิบัติ เป็นแบบอย่างการใช้ชีวิตอย่างพอดี พอเหมาะตามความจำเป็น พอควรแก่อัตภาพ มีการผลิตและการบริโภคที่ไม่เบียดเบียนคนอื่น ไม่เบียดเบียนธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม อันแสดงให้เห็นถึงคุณธรรม การใช้ความรู้ ทักษะ ประสพการณ์ในการวางแผนการ ผลิตและการบริโภคอย่างสมดุลกับการดำรงชีวิต (เกษม วัฒนชัย, 2553: 154-161 ; เกษม วัฒนชัย และ จิรายุ อิศรางกูร ณ อยุธยา, 2555: 20) นอกจากนี้ ยังสะท้อนการปรับตัวของคนกับธรรมชาติแวดล้อม เห็นได้จากวิธีการผลิตของคนมลายูมุสลิมที่ทำดุษงโดยคำนึงถึงสภาพทางภูมิศาสตร์ข้างต้น ซึ่งเสริมให้ดุษงมีความอุดมสมบูรณ์เช่นเดียวกับป่าธรรมชาติ สำหรับวิธีการบริโภค มีการแบ่งปันผลผลิตภายในโครงสร้างของระบบเครือญาติ โดยวิธีผลัดกันเก็บเกี่ยว เป็นการ ควบคุมการบริโภค เพื่อรักษาทรัพยากรธรรมชาติให้สามารถใช้ประโยชน์ได้เหมือนเดิม (Steward, 1977: 43-79) นอกจากนี้ ดุษงยังเป็นพื้นที่ตัวอย่างที่สอนให้เยาวชนรู้จักความพอเพียง พออยู่พอกิน สืบสานความสัมพันธ์อันดีของคนในชุมชน และสะท้อนวิถีชีวิตชุมชนมลายูมุสลิมที่มีวิธีการจัดการผลผลิตอย่างเท่าเทียม

ตามหลักการอิสลาม (ฮัมดัน ตามาซอ, “ดูซง” วิถีป้าชุมชนเชื่อมสัมพันธ์ของมุสลิม. ศูนย์ข่าวอิศรา สมาคมนักข่าวหนังสือพิมพ์แห่งประเทศไทย. สืบค้นเมื่อ 15 มีนาคม 2559, จาก <http://www.Tjanews.org>)

อย่างไรก็ตาม การเรียนรู้ภูมิปัญญาดูซงของเยาวชนรุ่นลูกหลานยังมีทางออก เนื่องจาก ยังมีดูซงรุ่นสุดท้าย ที่ถูกปล่อยทิ้งไว้ตามธรรมชาติ ดูซงเก่าแก่นี้เป็นพื้นที่ ภูมิปัญญาที่เหลืออยู่ การส่งเสริมการเรียนรู้ลักษณะนี้ ควรเป็นการศึกษาด้วยวิธีการ ปฏิบัติ ซึ่งจัดว่าเป็น “เคล็ดวิชา” เป็น “ภูมิปัญญา” ความรู้เหล่านี้ส่วนใหญ่มาจาก วิจาร์ณญาณ การใช้ปฏิภาณ เป็นเทคนิคเฉพาะตัวของ ผู้ปฏิบัติ วิธีการถ่ายทอด ความรู้ต้องอาศัยกลไกการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เพื่อให้คนได้พบกัน สร้างความไว้วางใจ กัน และถ่ายทอดความรู้ระหว่างกันและกัน (ประพนธ์ ผาสุกยี่ด, 2550: 12-13) สำหรับแนวทางการถ่ายทอดความรู้ ควรให้เยาวชนได้มีโอกาสเรียนรู้ด้วยตนเอง และมีผู้ที่มีประสบการณ์คอยให้คำแนะนำ (Learning by Doing / Guided Experience) วิธีการนี้เป็นวิธีการถ่ายทอดความรู้ที่ก่อให้เกิดประโยชน์กับเยาวชนอย่างมาก การถ่ายทอดความรู้ด้วยวิธีกระตุ้นหรือแนะนำด้วยการจัดประสบการณ์ให้แก่ เยาวชนโดยตรง (Guided Experience) ยังสามารถแบ่งออกไปได้อีกหลายแบบไม่ว่า จะเป็นการให้เยาวชนผู้รับการถ่ายทอดคอยสังเกตพฤติกรรม และการกระทำของผู้ ถ่ายทอดความรู้ที่มีประสบการณ์ (Guided Observation) (พสุ เดชะรินทร์, 2548) วิธีการดังกล่าวจึงมีความเหมาะสมในการสอนเยาวชนให้เกิดการเรียนรู้การทำดูซง อีกทั้งเยาวชนยังได้มีโอกาสได้รับการถ่ายทอดความรู้อย่างใกล้ชิดจากเจ้าของ ภูมิปัญญาที่มีประสบการณ์อย่างแท้จริง

ข้อเสนอแนะ

1. ควรส่งเสริมให้มีการศึกษาความหลากหลายของทรัพยากรธรรมชาติในดูซง โดยเฉพาะพันธุ์พืชที่มีประโยชน์ เพื่อต่อยอดความรู้สู่การวิจัยและพัฒนา เพื่อให้ ชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองได้ ทั้งในมิติอาหาร และมิติการดูแลสุขภาพ
2. พื้นที่ดูซงมีความเหมาะสมที่จะเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ภูมิปัญญา และ วัฒนธรรม สำหรับนักท่องเที่ยวทุกวัย
3. หน่วยงานภาครัฐอาจนำคุณประโยชน์จากดูซง เสนอเชิงนโยบาย เช่น

ประกาศเขตอนุรักษ์ดุซงให้เป็นแหล่งท่องเ็ยวเ็งความรู้ และแหล่งการทำมาหากิน
บนฐานภูมิปัญญาที่เ็มาะสมกับอัตลักษณ์ท้องถิ่น

เอกสารอ้างอิง

- กระทรวงศึกษาธิการ. (2542). **พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542.** สืบค้นเมื่อ 20 สิงหาคม 2559, จาก [http:// www.moe.go.th/](http://www.moe.go.th/).
- เกษม วัฒนชัย. (2553). **การเรียนรู้ที่แท้และพอเพียง** (พิมพ์ครั้งที่ 6). กรุงเทพฯ: มติชน.
- เกษม วัฒนชัย และจิรายุ อิศรางกูร ณ อยุธยา. (2555). **CSR ตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง**. กรุงเทพฯ ฯ: ดาวฤกษ์ คอมมูนิเคชั่นส์.
- โครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน โดยพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เล่มที่ 24. (2551). **เรื่องที่ 9 แผนพัฒนาประเทศ / แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (พ.ศ. 2540-2544)**. สืบค้นเมื่อ 9 ตุลาคม 2560, จาก <http://kanchanapisek.or.th/kp6>.
- ชูศักดิ์ วิทยาวัด, ลำรวย ผัดผลและรณยุทธ ศรีน้อย. (2546) **โครงการวิจัยประวัติศาสตร์การต่อสู้เพื่อการเข้าถึงทรัพยากรของคนเมืองน่าน**. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- อํารง บัวศรี. (2532). **ทฤษฎีหลักสูตรการออกแบบและพัฒนา**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา.
- ประพนธ์ ผาสุกยิด. (2550). **การจัดการความรู้ (KM) ฉบับขับเคลื่อน LO**. กรุงเทพฯ: ไยไหม.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). (2552). **การพัฒนาที่ยั่งยืน**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมลคีมทอง.
- พลุ เดชวรินทร์. (2548). “มองมุมใหม่: แนวทางในการถ่ายทอดความรู้” **กรุงเทพธุรกิจ**. วันอังคารที่ 27 กันยายน. สืบค้นเมื่อ 19 สิงหาคม 2559, จาก [http:// www. training.nida. ac.th/](http://www.training.nida.ac.th/).

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. (2533). **การสัมมนาทางวิชาการเรื่อง
ภูมิปัญญาชาวบ้าน**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.

อั้มตัน ตามาซอ. “ดูซง” วิถีป้าชุมชนเชื่อมสัมพันธ์ของมุสลิม. ศูนย์ข่าวอิศรา
สมาคมนักข่าวหนังสือพิมพ์แห่งประเทศไทย. สืบค้นเมื่อ 15 มีนาคม 2559,
จาก <http://www.Tjanews.org>.

Steward, Julian. **Evolution and Ecology**. Urbana: University of Illinois Press,
1977.

บุคลากรกรม

คมวิทย์ สุขเสนีย์ (ผู้ให้สัมภาษณ์). พรพันธุ์ เขมคุณาศัย (ผู้สัมภาษณ์).

ที่ดูซงบ้านกรือซอ ตำบลแว้ง อำเภอแว้ง จังหวัดนราธิวาส.

เมื่อวันที่ 12 เมษายน 2559.

มะดาโอ๊ะ (ผู้ให้สัมภาษณ์). พรพันธุ์ เขมคุณาศัย (ผู้สัมภาษณ์). ที่ดูซงบ้านบาละ

ตำบลแม่ตง อำเภอแว้ง จังหวัดนราธิวาส. เมื่อวันที่ 6 พฤษภาคม 2559.

มะนาวิ มะดาโอ๊ะ (พรพันธุ์ เขมคุณาศัย (ผู้สัมภาษณ์). ที่ดูซงบ้านกรือซอ ตำบลแว้ง

อำเภอแว้ง จังหวัดนราธิวาส. เมื่อวันที่ 21 เมษายน 2559.

สะมะแอ บินเจ๊ะแม (ผู้ให้สัมภาษณ์). พรพันธุ์ เขมคุณาศัย (ผู้สัมภาษณ์).

ที่บ้านเลขที่ 268 หมู่ 2 ตำบลแว้ง อำเภอแว้ง จังหวัดนราธิวาส.

เมื่อวันที่ 21 เมษายน 2559.

หะยีหะมะ สาแม (ผู้ให้สัมภาษณ์). พรพันธุ์ เขมคุณาศัย (ผู้สัมภาษณ์).

ที่ดูซงบ้านฮุมอบูเกะ ตำบลแว้ง อำเภอแว้ง จังหวัดนราธิวาส.

เมื่อวันที่ 5 พฤษภาคม 2559.

อาเยาะอิง (ผู้ให้สัมภาษณ์). พรพันธุ์ เขมคุณาศัย (ผู้สัมภาษณ์). ที่ดูซงบ้านบาละ

ตำบลโละจูต อำเภอแว้ง จังหวัดนราธิวาส . เมื่อวันที่ 10 มีนาคม 2559.